

© Vita e Pensiero, 1992, *Storia della filosofia antica*
© Editura Galaxia Gutenberg, 2018

Redactor: Mia Hodiş
Tehnoredactare: Dinu Virgil

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
REALE, GIOVANNI

Istoria filosofiei antice / Giovanni Reale; trad. Cristian Şoimuşan,
ed. : Silviu Hodiş. - Târgu Lăpuş : Galaxia Gutenberg, 2018.-
vol.

ISBN 978-973-141-090-6

Vol 6: Scepticismul, eclecticismul, neoaristotelismul și
neostoicismul - 2018. -
ISBN 978-973-141-724-0

I. Şoimuşan, Cristian (trad.)
II. Hodiş, Silviu (ed.)

Editura Galaxia Gutenberg

435600 Târgu-Lăpuş, str. Florilor nr. 11

Tel.: 0723-377599, 0733-979383

e-mail: contact@galaxiagutenberg.ro

www.galaxiagutenberg.ro

GIOVANNI REALE

ISTORIA FILOSOFIEI
ANTICE

volumul al șaselea
SCEPTICISMUL, ECLECTISMUL,
NEOARISTOTELISMUL și NEOSTOICISMUL

Traducere din limba italiană
Cristian Şoimuşan

Galaxia Gutenberg
2018

CUPRINS

PARTEA ÎNTÂI. Scepticismul și eclecticismul.	
De la origini până la sfârșitul epocii păgâne	5
SECȚIUNEA ÎNTÂI. Scepticismul pyrrhonian și	
scepticismul academic	7
I. Pyrrhon și a lui skepsis morală. Mișcarea pyrrhoniană	9
1. Nașterea mișcării sceptice	9
2. Pyrrhon și revoluția declanșată de Alexandru cel Mare	11
3. Întâlnirea cu Orientul și influența gimnosofiștilor	13
4. Influența megaricilor și a atomiștilor	15
5. Ruinarea totală a ontologiei	19
6. Pyrrhonianismul ca sistem practic de înțelepciune, cu ale sale trei reguli fundamentale	22
7. Natura lucrurilor ca aparență nediferențiată; natura divinului și a binelui	24
8. Atitudinea pe care omul trebuie să și-o asume în legătură cu lucrurile; abținerea de la a emite judecăți și indiferența	33
9. Dobândirea conceptelor de aphasía, ataraxía și apátheia	37
10. Urmașii lui Pyrrhon, și în mod special Timon	42
II. Tendințe sceptice în sânul academiei odată cu arcesilaos	49
1. „A doua Academie”	49
2. Metoda dialectică de impunere a scepticismului lui Arcesilaos	52
3. Arcesilaos și epoché	53
4. „Eúlogon” sau „verosimilul”	54
5. Așa-zisul „dogmatism esoteric” al lui Arcesilaos	56
6. Aporia și limitele scepticismului la Arcesilaos	59
III. Afirmări ulterioare ale scepticismului în Academia	
lui Carneade	61
1. „A treia Academie”	61
2. Critica adusă criteriului stoic al adevărului	63
3. Doctrina despre „pithanón” sau „probabil”	65
4. Aprecierea corectă a poziției lui Carneade	69
SECȚIUNEA A DOUA.	
Eclectismul Academiei și Cicero	73
I. Motivațiile și trăsăturile eclecticismului	75

II. Filon din Larissa și cea de-a patra Academie.....	81
1. Cele cinci Academii.....	81
2. Noutatea adusă de Filon.....	82
3. De la probabilism dialectic la probabilism pozitiv.....	84
4. Originea evidenței.....	86
5. Etica.....	87
III. Antioh din Ascalon și cea de-a cincea Academie.....	89
1. Poziția lui Antioh.....	89
2. Critica scepticismului academic.....	91
3. Logica, fizica și etica.....	94
IV. Cicero și eclecticismul academic la Roma.....	97
1. Poziția filosofică a lui Cicero.....	97
2. Probabilismul eclectic ciceronian.....	99
3. Logica: criteriul adevărului.....	102
4. Fizica, teologia și psihologia.....	104
5. Etica.....	109

PARTEA A DOUA. Ultimele dezvoltări și destrămarea școlii peripatetice și a marilor școli din perioada elenistică..... 113

SECȚIUNEA ÎNTÂI. Redescoperirea lucrărilor esoterice ale lui Aristotel, neoaristotelismul și limitele importanței lui din punct de vedere istoric și filosofic..... 113

I. Eclipsa biseculară a școlii peripatetice în perioada elenistică..	117
1. Lycon.....	117
2. Hieronymos din Rhodos.....	118
3. Ariston din Ceos.....	120
4. Critolaos din Phaselis.....	120
5. Diodor din Tyr.....	122
II. Redescoperirea scrierilor „esoterice” ale lui Aristotel.	
Marea ediție a lui andronicos din rhodos. Lenta renaștere a filosofiei aristotelice în secolul I î.c.....	125
1. Soarta scrierilor „esoterice” ale lui Aristotel și publicarea lor.....	125
2. Criteriile urmate de Andronicos în a sa ediție „Corpus Aristotelicum”.....	133

3. Reprezentanți și tendințe ale filosofiei peripatetice în secolul I î.C.....	134
III. Noul curs al aristotelismului în primele două secole ale erei creștine.....	145
1. Consolidarea și răspândirea comentariilor la lucrările esoterice.....	145
2. Influențe platoniciene și medioplatoniciene asupra peripateticilor din perioada creștină.....	149
IV. Neoaristotelismul lui Alexandru din Afrodisia.....	155
1. Punctele principale din ontologia lui Alexandru și semnificația lor.....	155
2. Doctrina „Nous”-ului și noutățile ei.....	160
3. Prezența unei componente mistice în metafizica lui Alexandru din Afrodisia.....	165

SECȚIUNEA A DOUA. Ultimele mărturii ale urmașilor filosofiei grădinii și cuvintele lui Epicur inscripționate pe piatră..... 169

I. Reînvierea epicureismului în primele două secole ale epocii creștine.....	171
1. Mărturii despre vitalitatea și răspândirea filosofiei Grădinii în epoca imperială.....	171
2. Permanenta stabilitate dogmatică a epicureismului și accentuarea caracterului său de religie laică.....	176
3. Prestigiul dobândit de către Epicur și epicureici în epoca imperială.....	179
II. Diogenes din Oinoanda.....	183
1. Porticul ridicat pe cheltuiala lui Diogenes din Oinoanda și scopul său.....	183
2. Descrierea doctrinelor fizice.....	186
3. Descrierea eticii.....	188
III. Destruerea epicureismului.....	191

SECȚIUNEA A TREIA. Renașterea filosofiei porticului la Roma și neostoicismul..... 193

I. Ultima stagiune a Porticului.....	195
1. Vitalitatea și răspândirea stoicismului în epoca imperială.....	195

2. Trăsăturile neostoicismului	197
II. Seneca	201
1. Caracteristicile gândirii lui Seneca	201
2. Divinitatea și divinul	205
3. Concepția despre om	209
4. Conștiința	211
5. Voința	214
6. Simțământul greșelii	216
7. Egalitatea între ei a tuturor oamenilor și iubirea reciprocă	218
8. Presupusele raporturi dintre Seneca și sfântul Pavel	221
III. Musonius Rufus	223
1. Accentuarea înfățișării practice a filosofiei	223
2. Exercițiul ca actualizare a virtuții și a binelui	225
3. Puncte noi de vedere	228
IV. Epictet, sclavul filosof	233
1. Trăsăturile stoicismului lui Epictet	233
2. Principiul fundamental al eticii lui Epictet	235
3. O tripartită a filosofiei de factură etică	240
4. „Prohaíresis” sau alegerea morală de fond	244
5. Noul simțământ al divinului	249
6. Înrudirea omului cu Divinitatea și înfrățirea oamenilor	252
7. Lauda adusă Zeului	255
V. Marcus Aurelius, împăratul filosof	259
1. Trăsăturile stoicismului lui Marcus Aurelius	259
2. Curgerea universală și caducitatea tuturor lucrurilor	260
3. Reafirmarea monismului panteist stoic	266
4. Noua antropologie: omul ca trup, suflet și minte	267
5. Refugierea în interioare	275
6. Un spirit nou	277
VI. Destrămarea filosofiei Porticului	281
SECȚIUNEA A PATRA. Renașterea pyrrhonianismului și Neoscepticismul	285
I. Enesidem și regândirea pyrrhonianismului	287
1. Motivele renașterii pyrrhonianismului și trăsăturile acestuia	287
2. Cei zece „tropi”, sau tabla de valori a categoriilor îndoielii	292
3. Negarea adevărului, a principiului cauzalității și a posibilității inferenței metempirice	305

4. Legăturile dintre scepticismul lui Enesidem și filosofia heracliteană	314
5. Idei morale	320
II. Agrippa și dezvoltarea neoscepticismului	323
1. Scepticii de după Enesidem	323
2. Noua tablă de valori (<i>tropi</i>) a lui Agrippa	326
3. Semnificația noii table de valori a celor cinci „tropi”	328
III. Sextus Empiricus și ultimele dezvoltări ale scepticismului antic	331
1. O scurtă caracterizare a direcției medicinei grecești cu o privire specială asupra celei de tip empiric	331
2. Menodotos între medicina empirică și scepticism	336
3. Noul plan pe care își reformulează Sextus Empiricus scepticismul	339
4. Viața fără dogme, sau viața fără filosofie în opinia lui Sextus Empiricus	345
5. Criticarea sistematică din partea lui Sextus Empiricus a tuturor științelor și a filosofiei	349
IV. Epuizarea scepticismului	355
SECȚIUNEA A CINCEA. Reînvierea cinismului	359
I. Renașterea cinismului în epoca imperială și caracteristicile ei	361
II. Curentul stoicizant și religios al cinismului în epoca imperială	365
1. Demetrius	365
2. Dion Chrisostomul	368
III. Curentul cinic din epoca imperială inspirat din străvechii radicalism contestatar	377
1. Oinomaos din Gadara	377
2. Demonax	379
3. Peregrinos Proteus	383
IV. Cinismul din epoca imperială ca fenomen de masă și contradicțiile lui interioare	389

SECȚIUNEA ÎNTÂI

SCEPTICISMUL PYRRHONIAN
ȘI
SCEPTICISMUL ACADEMIC

μηδὲν ὀρίζειν, ἀλλ' ἀπροσθετεῖν

*Să nu definești nimic și
să nu aderi la niciun fel de opinie.*

Timon (Diels, fr. 80)

τέλος δὲ οἱ σκεπτικοὶ φασι τὴν ἐποχὴν,
ἢ σκιάς τόρπον ἐπακολουθεῖ ἡ ἀταραξία.

*Scepticii spun că scopul pe care trebuie să-l realizăm
este abținerea de a judeca,
căreia îi urmează ca o umbră lipsa de tulburare.*

Diogenes Laertios, IX, 107

I. PYRRHON ȘI A LUI SKEPSIS MORALĂ. MIȘCAREA PYRRHONIANĂ

1. Nașterea mișcării sceptice

Înainte ca Epicur și Zenon să fi pus bazele propriilor Școli, Pyrrhon, de loc din cetatea Elis, răspândea o nouă învățătură, începând cu anul 323 î.C. (sau imediat după) și dădea astfel naștere unei mișcări de gândire hărăzite a cunoaște dezvoltări importante în sânul lumii antice, ba mai mult chiar, merite a crea, la fel ca adepții Grădinii și ai Porticului, un nou mod de gândire și o nouă atitudine spirituală, care în istoria ideilor din lumea occidentală vor rămâne ca niște puncte fixe de referință.¹

¹ Pyrrhon s-a născut în cetatea Elis, cândva între anii 365-360 î.C., locul unde Phaidon pusese bazele unei Școli socratice, despre care am vorbit deja (cf. vol. II, p. 285 sqq. și vol. III, p. 113 sqq.). La început a dus o viață nevoiașă, câștigându-și traiul ca pictor. Apoi s-a convertit la filosofie, audiindu-i mai întâi pe maestrul Școlilor socratice, înțeleptul pe megarici, iar ulterior pe Anaxarh din Abdera, care i-a vorbit despre Democrit. Împreună cu Anaxarh, Pyrrhon a luat parte la expediția lui Alexandru cel Mare în Orient (334-324 î.C.), întâmplare care trebuie să fi produs o adâncă impresie asupra lui, precum vom vedea. În jurul anului 324/323 î.C., Pyrrhon s-a întors în cetatea lui de baștină, unde și-a petrecut restul vieții ținând lecții ce conțineau un mesaj cu noua lui viziune despre viață, pare-se cu succes. A murit cândva între anii 275-270 î.C. Nu a lăsat nimic în scris (cu excepția unei poezii în cinstea lui Alexandru cel Mare). Din fericire, discipolul său Timon din Phlius a fixat în scris învățăturile pyrrhoniene iar de la acesta din urmă și-au luat informațiile anticii. Toate mărturiile din antichitate despre Pyrrhon au fost adunate, traduse și excelent comentate de către F. Delewa Caizzi, *Pyrrone, Testimonianze*, Bibliopolis, Napoli 1981. În zilele noastre, acesta este cel mai prețios instrument pentru studierea filosofului nostru. Despre Pyrrhon și scepticism, cf. V. Brochard, *Les Sceptiques grecs*, Paris 1953² (1887¹, 1923²); A. Goedeckemeyer, *Die Geschichte des griechischen Skeptizismus*, Leipzig 1905 (Aalen 1968); L. Robin, *Pyrrhon et le scepticisme grec*, Paris 1944; M. Dal Pra, *Lo scetticismo greco*, Milano-Roma 1950 (ed. a II-a, 2 voll., Laterza, Bari 1975). Dar cel mai incitant articol despre Pyrrhon e cel al lui M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, Éditions de Mégare, Villers sur Mer 1973. Cf. și *Lo scetticismo antico* (« Atti del convegno organizzato dal Centro di studio del pensiero antico del C.N.R., Roma 5-8 nov. 1980 »

Pyrrhon nu a întemeiat propriu-zis o Școală, nu a strâns în juru-i discipoli și nici măcar nu și-a fixat în scris gândirea. Și-a dorit, în schimb, să reia exemplul lui Socrate, convins că prin intermediul cuvântului, și de fapt nu atât al cuvântului, cât al mărturiei de viață trebuia și era posibilă comunicarea celui mai autentic mesaj al înțelepciunii filosofice. Discipolii lui s-au atașat de el fără a urma schemele tradiționale. Propriu-zis era vorba nu atât de discipoli, cât de persoane care l-au prețuit, admirat și imitat, de oameni care au căutat în maestru mai ales un model de viață, o paradigmă existențială ce să le stea mereu în față, o dovadă sigură că, în ciuda restriștilor din acele vremuri și a prăbușirii anticeii table de valori etico-politice, fericirea și pacea spiritului erau de atins, *chiar dacă impresia generală era că nu se mai putea nici construi, nici propune o altă nouă.*

Tocmai în aceasta constă noutatea ce deosebește mesajul lui Pyrrhon nu doar, evident, de cel al filosofilor dinaintea lui, care ținteau spre rezolvarea altor tipuri de probleme, ci și de cel al filosofilor din perioada lui, adică de întemeietorii Grădinii și ai Porticului, care ținteau spre rezolvarea aceleiași probleme de fond, și anume problema vieții: așadar, noutatea constă în *convingerea că este posibil să trăim „cu îndemânare” o viață fericită, chiar și lipsiți de adevăr și valori*, sau cel puțin fără ele așa cum fuseseră concepute și venerate în trecut. Grădina și Porticul, ce au apărut la câteva zeci de ani după, pe când cuvântul lui Pyrrhon începuse deja să se răspândească treptat, cu toate că erau de acord în a-i atribui înțeleptului aceleași trăsături ce fuseseră clar scoase în evidență de către Pyrrhon, și-au asumat totuși o poziție diametral opusă celei pyrrhoniene, proclamând pe un ton foarte

sub îngrijirea lui G. Giannantoni), 2 voll., Bibliopolis, Napoli 1981, precum și G. Reale, *Ipotesi per una rilettura della filosofia di Pirrone di Elide*, ibid., vol. I, pp. 243-336, unde se vor găsi motivațiile analitice ale afirmațiilor prezentate aici doar sintetic.

categoric faptul că înțeleptul nu se poate nicidecum lipsi de dogme și certitudini; în felul acesta, au reluat convingerea dintotdeauna a grecilor că *ființa și adevărul există iar omul poate ajunge la ele, însă regula în baza căreia ajungem să ducem o viață fericită trebuie să provină tocmai din acest tip de raționament și din luarea ca model a unei precise table de valori.*

Cum a ajuns însă Pyrrhon să răstoarne această tablă de valori atât de caracteristică raționalismului grec? Și cum de a putut el veni cu o altă „regulă de viață” și cu un alt model de „înțelepciune”, renunțând la ființă și la adevăr și declarând orice lucru aparență deșartă?

Un răspuns la toate aceste probleme poate fi dat doar dacă ținem cont de trei factori importanți: *a)* momentul istoric exact în care a prins rod gândirea lui Pyrrhon și, îndeosebi, participarea filosofului nostru la uimitoarea expediție a lui Alexandru cel Mare; *b)* întâlnirea cu Orientul, care i-a dezvăluit un tip de „înțelepciune” total necunoscut grecilor; *c)* maestrul și curentele filosofice grecești de unde și-a luat el instrumentele conceptuale pentru elaborarea și formularea propriei gândiri. Haideți, așadar, să cercetăm pe rând fiecare din acești factori și să căutăm a ne da seama ce fel de influență și importanță au avut ei pentru filosoful nostru.

2. Pyrrhon și revoluția declanșată de Alexandru cel Mare

Am explicat foarte limpede în volumul cinci ce importanță a avut pentru greci expediția lui Alexandru cel Mare încheiată cu binecunoscuta cucerire a Orientului și revoluționarea modului celor din vechime de a concepe viața politică și ideologică. Foarte pe scurt, reamintim aici că ea a însemnat prăbușirea Cetății-stat, distrugerea ideii de libertate așa cum o concepeau grecii, fracturarea viziunii compacte de identificare a omului cu

cetățeanul, punerea pe picior de egalitate a barbarilor cu grecii, afirmarea cosmopolitismului, descoperirea și proslăvirea individului, răspândirea culturii elenistice urmată de asimilarea elementelor proprii altor culturi, îndeosebi ale celor din Orient.²

Or, dintre toți întemeietorii noilor Școli elenistice, Pyrrhon a fost cel care a trăit în mod direct și imediat evenimentele respective de radicală ruptură în viața spirituală a antichității. Împreună cu filosoful Anaxarh din Abdera³, a luat parte la uimitoarea expediție a lui Alexandru cel Mare și a fost de față la desfășurarea acelor evenimente, stând chiar în apropierea excepționalei personalități a protagonistului lor, care cu o voință ce nu cunoștea limite și cu o îndrăzneală ce multora le părea neomenească, distrugea rând pe rând ceea ce era considerat a fi indestructibil și cauza prăbușirea celor mai vechi și înrădăcinate păreri ale grecilor, deschizând astfel istoriei o serie de perspective uluitoare.

Prin urmare, nu e deloc surprinzător faptul că tocmai gândirea lui Pyrrhon, mai mult decât a altor filosofi, a resimțit violentul impact cu aceste realități noi. Așa cum expediția lui Alexandru cel Mare, la care a luat parte și Pyrrhon, constituie un

² Cf. volumul V, p. 12 sqq.

³ Măturile și fragmentele din Anaxarh se găsesc adunate în Diels-Kranz, n. 72, II, pp. 235-240 și au fost traduse în limba italiană de către Alfieri, *Gli Atomisti*, p. 339 sqq. Diogenes Laertios, IX, 58 (= Diels-Kranz, 72 A 1) scrie despre Anaxarh că „a fost elevul lui Diogenes din Smyrna, iar acesta al lui Metrodoros din Chios, care declara că nu știe nimic, nici chiar faptul că nu știe nimic. La rândul său, Metrodoros a fost elevul lui Nessas din Chios, deși unii spun c-a fost instruit de Democrit” [trad. rom. de C. I. Balmuș, ed. Polirom, Iași, 1997, p. 301]. Același Diogenes Laertios ne transmite că era în plină glorie, pe vremea celei de-a 110 Olimpiade (340-337 î.C.). Sunt binecunoscute cuvintele ce le-a rostit dinaintea tiranului Nicocreon, din Cipru, când acesta din urmă poruncise să fie pus într-o puiă și să fie pisat cu pisăloage de fier: „zdrobește sacul care îl conține pe Anaxarh; căci pe Anaxarh nu-l vei putea zdrobi” (Diogenes Laertios, IX, 59 = Diels-Kranz, 72 A 1) [trad. rom. p. 301].

eveniment – ca să zicem așa – de ruptură, tot astfel, și gândirea pyrrhoniană reprezintă – precum s-a arătat foarte bine – „o filosofie de ruptură”, adică o gândire ce marchează și ea o trecere bruscă de la o lume la alta: Pyrrhon se află exact în momentul în care conștiința pierde o serie de adevăruri și nu reușește încă să-și găsească altele, deci se situează, vorba unui autor, „la momentul zero al adevărului”⁴.

3. Întâlnirea cu Orientul și influența gimnosofiștilor

Din puzderia de experiențe prin care a trecut Pyrrhon ca urmare a faptului că a luat parte la expediția lui Alexandru cel Mare și care l-au influențat în fel și chip, una a jucat un rol cu totul aparte și, într-o anumită măsură, poate chiar hotărâtor: întâlnirea cu „gimnosofiști”. E vorba despre un soi de înțelepți din India ce duceau o viață de tip monastic, orientată spre depășirea oricărei nevoi omenești, pusă în slujba renunțării la lucrurile acestei lumi și concentrată pe atingerea stării de impasibilitate. Acești gimnosofiști au făcut o bună impresie asupra întregului alai de însoțitori ai lui Alexandru cel Mare. Știm, printre altele, că Onesicritos a crezut că regăsește în rândul lor un fel de ideal predicat de învățăturile cinicilor.⁵

Influența gimnosofiștilor asupra lui Pyrrhon a fost descrisă foarte exact de către cei din vechime. În acest sens, avem mărturia lui Diogenes Laertios:

⁴ M. Conche, *Pyrrhon...*, p. 9. Acest autor îl citește pe Pyrrhon într-o cheie de lectură foarte puternic influențată de filosofia heideggeriană și de foarte multe ori pune pe seama filosofului nostru lucruri despre care documentele nu ne-au transmis informații. Dar în rest, lucrarea e destul de pertinentă iar dacă folosim un criteriu în citirea ei, faptul acesta ne ajută mult mai mult decât alte lucrări să rezolvăm o serie de nelămuriri legate de Pyrrhon.

⁵ Cf. vol. V, p. 53 sq.